

DANILO KIŠ

FÜR JUDEN VERBOTEN**[Odlomak iz romana „Psalam 44”]**

Tako je utonula u nesvest, još pre nego što je stigla do svoje sobe u dnu hodnika, pod tim okružnim znakom zamahnute ruke i zaustavljene projekcije; poslednje što je čula to je bio gorki prekor što joj ga je Ilonka Kutai uputila onda davno posle bogojavljenja u seoskoj orkvi: „Svaki je barem čavle dodavao”.

Seća se tog leta na selu i svojih začuđenih očiju gradske devojčice iako ima tome više od deset godina; još uvek može da se seti i glasa kojim joj je otac govorio kada se vratila kući pre vremena i oštavila selo da joj se uvek (pa i sada) na pomen te reči povrati u sećanje livada jedna pod čilimom cveća i izlet u šumu, no pre toga: cvetovi različka u zreloj razi i sunce visoko nad njihovim glavama, pa se onda pomalja šuma i proplanak i obećani hlad i sve ostalo: beli čaršav na zelenoj trpezi i termos sa hladnim gustim mlekom, pa onda opet — glas njene majke (sedi pored nje u travi zagrlivši kolena i oslanjajući na njih svoju lepu glavu i ona još uvek vidi njenu uredno u plast složenu punđu):

„Šta ćemo da kažemo ocu?“, ali ju je (naravno) pustila da ispije prvo hladno mleko iz termos a i da pojede guščiji batlak i kolače s makom pa ju je tek onda zapitala: „Šta ćeš reći ocu?“ a ona još uvek nije mogla da razume šta ima u tome toliko važno da mora zbog toga da se njena majka ljuti i da sedi zamišljeno i da ne okusi ni mrvica čega, čak ni šoljicu mleka, šta ima u tome da se ne sme reći ocu jednostavno: „Pobegla sam od Ilonke Kutai koja me vređala i koju neću više ni da vidim“, a onda ako je upita otac kako ju je to vređala Ilonka Kutai ona će mu to jednostavno i tačno preneti a on se neće valjda zbog toga ljutiti, i naravno neće ni pokušavati da je ponovo vrati na selo, no ako bi i pokušao da je ubeđuje ona će mu reći: „Vređala je i tebe; čak je i tvog čukunčukundedu vređala“; — i još tamo u šumi i još pre nego što je njena majka sakupila sve sa bele salвете i stavila mrvica na panj da ih pojedu ptice i mravi i pre nego što joj je kazala zabrinuto i uplašeno: „To ne smeš reći ocu; pravi mu razlog ne smemo reći“, ona je

već bila ubeđena da će morati da mu kaže na kraju ipak sve, čak i ono o čukundedi, i uživala je zamišljajući njega, što jest svoga oca, kako odjednom polaže oružje pred njom još balavom devojčicom i stoji razoružan i zabezeknut s kratkom tulom tek izvađenom iz usta i vidi ispod njegovih naočara sa gvozdanim okvirom kako mu njene reči spiraju oštri i strogi pogled; upravo onako kako je i bilo, kako je znala da će biti; no to je bila rešila još onda u šumi da mu kaže samo u krajnjem slučaju, makar je i bila obećala majci da neće kazati ništa ni po koju cenu osim (naravno) onoga što bude kazala i njena majka, to jest da joj ne prija na selu i da je dobila proliv i počele neke ospice.

Seća se tog povratka sa sela i svog čuđenja što ne putuju vozom (onako kako su i doputovali), pa onda kolima kroz polja raži i bulki, nego se vraćaju celim putem kolima i to sve pored šina kojima supericrno šutnje vozovi, a ona voli putovanja vozom pa i njena je majka kazala da voli da putuje vozom, a sada kaže da joj se više sviđa kolima što fruckaju preko džombastog seoskog drumca i nemaš glavu gde da skloniš nego te sunce bije pravo u teme. Onda stigoše u grad u Dunajlad i ona reče majci da joj je bar sada dosta tih kola i da bi ona barem sada tramvajem onim plavim što od stanice dolazi sve do ugla njihove ulice sa cvećem divljeg kestena; i ona vide čim su kola izbila na stanicu: prvo tramvajsku liru a zatim fijakere i konje što frcku pred stanicom, a dotle se već pomoli sitno zvoneći kao praporcima onaj mali plavi tramvaj što toliko liči na igračku i ona viknu:

„Eno plavi!“ kao da je srela nekog iz svoje kuće ili iz svog razreda, ili barem neku od svojih igračaka, jer volela je da se vozi tim plavim tramvajem, plavih je manje i oni su lepši, zašto nije svejedno plavi ili žuti, nikako nije svejedno, ali umesto da zastanu na stanici i da otre-su sa sebe prašinu i da otpuste naravno kola sa umornim konjima, njena majka umesto toga pokaza rukom put čoveku u debelom ovnujskom kožuhu (a ona se celim putem pitala kako on može da opstane po toj nesnosnoj vrućini) i ona reče majci plačevnim molećivim glasom: „Zar nećemo tramvajem?“ i činilo joj se pored sve zabezeknutosti da se radi o tome da se tim usklikom podseti njena majka, jer je možda za ovo vreme provedeno na selu jednostavno zaboravila da se može stići do njihove kuće tramvajem ili je samo previdela ugodnost i prednost tramvaja nad običnom konjskom zapregom ili već tako nešto. I mislila je da će njena majka čim to čuje, čim se toga doseti, da se lupi po čelu i da se nasmeje svojoj rasejanosti i da kaže nešto kao „Ah vidiš sasvim sam zaboravila na tramvaj“, no njena se majka ne lupi po čelu i ne reče to, ne reče čak ništa u prvi mah, već je samo sedela i gledala preda se i pravila se da je ne čuje i kao da je toliko zabavljena tim gledanjem u fasade kuća da u tom trenutku ne može da čuje ništa, uopšte ništa. I ona je onda morala da ponovi još jednom svoje čuđenje, ali sada (radi opreznosti) sa dozom humora u glasu kao da kaže: „Čik pogodi šta smo zaboravili?“ pa kao da se unapred smeje tome kako će se njena majka lupiti po čelu i reći nešto, na primer „Termos!“ a ona će ga onda izvaditi iz svoje male putničke torbe i smejaće se, na-

ravno, smejati; no nije se zbilom ništa od svega toga i umesto da se njena majka začudi i nasmeje, ona samo reče jedva okrećući glavu:

„Zabranjeno je voziti se tramvajem“ — i još pre nego što je ona mogla da se začudi tome njena majka dodade: „Zato ne smeš reći ocu zašto si se naljutila na Ilonku Kutai.“ A ona je tek tada povezala neke činjenice i shvatila najzad koliko-toliko zašto su je zadržavali da ostane na selu pod izgovorom da je to dobro za njeno zdravlje i zašto ne sme da kaže ono ocu, ali baš zato što joj nije bilo, sve jasno, i što se krilo nešto od nje, ona je sada čvrsto rešila da će kazati ocu sve, naravno ne odmah, ali već će naći razloga da primora sebe da to kaže a da pred njenom majkom i pred sobom ima izgovor, zato reče sada majci kao da ne razume ni to malo što razume ili naslućuje:

„Ne razumem zašto je zabranjeno voziti se tramvajem! Eto to ne mogu nikako da razumem... Da je zabranjeno voziti se tramvajem!“ — Onda se njena majka udari po čelu, ali ne kao da se nečeg setila, ne samo tako, i ona je mogla da vidi kako je njena majka prinela ruku čelu i tu je zadržala ne onako kao da se začudila nego kao da briše sa čela zajedno sa pramenom kose i neku očajničku odluku, a onda još vide kako se njena ruka istim onim očajničkim gestom pruža napred, zapravo na stranu tamo gde je stajao tramvaj kao igračka i u koji je ona buljila pitajući, još uvek očima „Ne razumem zašto je zabranjeno voziti se tramvajem“, ili kao da prvi put vidi tramvaj pa se pita, naprčivši usta, čemu služi ta plava kanta sa lirom, je li to prevozno sredstvo ili igračka za decu, ili možda nešto još manje shvatljivo, možda neko opasno ili čak grešno mesto; onda začu glas svoje majke, kao prekor:

„Zaboga, pa ti nisi više dete. Zar ne vidiš ništa oko sebe a da ti se ne kaže“, a onda kao da pokazuje bukvar nekome ko još ne zna sva slova ili se pravi da ne zna ili ne vidi: „Čitaj ono. Tamo, vidiš, belim slovima. Pored vrata... Razumeš? Ti znaš dobro nemački... Onu tablu na tramvaju. Pored vrata. FÜR JUDEN VERBOTEN. Da li razumeš: für Juden verboten. Da li sad razumeš?“ — i ona je odmah razumela sve, barem što se tiče prevoda sa nemačkog, tako da joj njena majka nije morala prevoditi barem to, no i još ponešto u mutnoj konstelaciji zbivanja, ali to nije bio dovoljan razlog da ona promeni izraz svoga lica i da i dalje ne prči usne poput male oštrokonde, i onda je rešila čvrsto i baš za inat da će reći ocu sve da bi tako saznala i onaj ostatak, ne zna tačno koji ali onaj ostatak istine koji se krije od nje a koji ona mora da dozna inače će ostati ili postati prava pravcata oštrokonda i neće promeniti izraz svog lica i sve će dofle prčiti usne dok ne dozna šta znači to da su odjednom ispisali na tramvajima dok je ona bila na selu ono Für Juden verboten, to jest zašto je to tako da ona ne sme da se vozi tramvajem

A žutim, mama,

ni žutim

ne smeš se dete voziti nikakvim tramvajem

razumej: nikakvim.

A s m e l i I l o n k a K u t a i

kao Ilonka Kutai, na primer, eto ona lajavica, jedna blesava prljava vašljivica, jedna neznalica raščupanka, dvojkaš najgori u razredu, zbog koje je ona morala da pobegne sa sela i da se svađa sa svojom majkom, pa će se posvađati i sa ocem i sa celim svetom ako treba, ili će držati usne napućene pa makar bila ružnija od najgore krezube babe-tine, toliko se razljutila; i još uvek čuje glas svoga oca (progovorio je odjednom posle svega što mu je skresala i ona je znala da je pametno uradila što je rekla ocu sve, bez stvarnog razloga zapravo, jer otac se nije ni ljutio kada je njena majka kazala da su se vratile zato što joj nije prijalo više na selu i što je dobila proliv i ospice jer je alergična na seljačku hranu, samo je kazao „Bolje je bilo da ste se ipak zadržale dok se ne smiri sve ovo“) i ona je znala da je pametno uradila što je ipak rekla ocu sve, sve, i ono o uvredi i ono o čukundedi, i on, to jest njen otac, ne samo da je bio razoružan nego je bio prosto-naprосто dotučen jadnik da ga je čak počela sažaljevati i da se počela kajati što nije poslušala majku i čutala o svemu; jednostavno je izvadio svoju kratku lulu iz usta očajničkom kretnjom i videla je kako se njegov strogi pogled ispod naočara sa gvozdenim okvirom spira i briše i pretvara u neku bolnozamišljenu i očajničku odluku (baš onako, uostalom, kako je i bila predvidela da će se desiti) i razli se odjednom iz njega govor, poteče kao voda, a da se ona i dan-danas još pita zašto je odjednom tako žustro progovorio, a da ipak ona pamti sve to en bloc i en detail, što treba da znači da je ona znala sve to i davno pre toga: — „nije to mržnja na Crnce, Irce ili na Jevreje, nije dakle u pitanju jedna etnička ili rasna ili nacionalna celina nego je to samo ljudska netrpeljivost koja traži izgovor u boji kože ili u običajima, u čemu bilo uostalom što je različito od onoga što je opšte za jednu sredinu; urođena i ukorenjena ljudska strast (da ne kažem priroda, što je možda tačnije, što i jeste tačnije, ali ja to ne želim, ja to neću da priznam nikome pa ni sebi a najmanje tebi), ljudska strast dakle za zlostavljanjem i za ponižavanjem onoga što se inače lepo naziva bližnji svoj, no možda najtačnije od svega: atavizam krda i životinje da nadvlada i uništi sve druge vrste i sva druga bića i da zavlada nad njima i da trijumfuje iz najobičnijeg i najsebičnijeg razloga (a to nije taj razlog na koji si verovatno odmah pomislila, to jest ta takozvana borba za opstanak) (što vam i u školi predaju na primerima iz biologije i zoologije) koji se ne može nazvati nikako drugačije osim kao rafinovani atavizam, a to je nešto posve drugačije i bestijalnije od bilo kakve borbe za opstanak koja se sreće, uostalom, podjednako i kod ljudi i kod životinja; jer da se tu radi jednostavno o borbi za opstanak, onda se ne bi tolerisala nepravda, zločin i nasilje, ili se barem ne bi tolerisali i pravdali u ime nekih rasnih ili nacionalnih principa i predrasuda i ne bi se govorilo: Ubijeno je jedno crnačko ili jedno židovsko dete nego bi se govorilo samo: Ubijeno je jedno dete, a ne bi se postavljalo to idiotsko pitanje o boji ili o veri kojima se želi umanjiti ili sasvim zbri-

sati odgovornost; takvim pitanjem se postiže jedan odgovor koji je apsurdan u suštini jer zapravo i nije odgovor, to jest tako postavljenim pitanjem se ukazuje na različitost (naravno u odnosu na jednu brojniju etničku ili nacionalnu ili versku celinu) pa onda izlazi stvar tako da se više ne okrivljuje niko živi pod bogom nego se okrivljuje neka glupa stvar koja se može nazvati tako različitost i s time se skida odgovornost ne samo sa pojedinca nego i sa čoveka uopšte jer je u pitanju apstraktan krivac i dakle apstraktna krivica; naravno ništa nije lakše nego izmisliti razlog za mržnju, dakle i opravdanje za zločin: treba jednostavno pripisati jednoj malobrojnoj i dakle slabijoj etničkoj ili verskoj ili nacionalnoj grupi jedan od opštih ljudskih poroka ili mana (čak ne i grehova) kao što su, na primer, gramžljivost, tvrdičluk, glupost ili sklonost ka piću ili ma šta drugo što se proglašava smrtnim grehom u tom slučaju: tako je postignuto nekoliko stvari neophodnih da se počne sa apriori opravdanim zločinom: žrtva je žigosana (jer je stavljen znak jednakosti između boje njene kože ili njene vere i jednog od onih poroka koji je zajednički svima) (a taj je porok najčešće izabran svojevolumeno i po nekoj spoljnoj oznaci koja može da bude ponekad sušta suprotnost sadržini) a time je prikriven isti taj sveopšti porok na onome koji žigoše, zatim je ukazano prstom na njega, to jest na žigosanog, koji je proglašen inkarnacijom jednog ili nekoliko opštih poroka, a time date odrešene ruke tom rafinovanom atavizmu u čoveku što sam ga malopre spomenuo da može nesmetano da izivi svoje rušilačke i sadističke bestijalne strasti nad svima onima koji nose zajednički žig boje rase ili običaja" — i nervozno udari lulom o ivicu stola i strese pepeo i žar na tepih kao da se pokajao što je pričao tako zbrda-zdola i užasno mutno s jednom četrnaestogodišnjom devojčicom koja od svega toga ništa neće moći da razume, da shvati, no to mu je bilo postalo jasno (tako joj se činilo) još na samom početku, jer se posle prve dve-tri rečenice nije više obraćao njoj nego njenoj majci (valjda) koja ga je samo uplašeno gledala i klimala glavom potvrdno kao da kaže takoveć-nikako, no ona je znala da će se njen otac zbog svega toga na kraju ipak ražestiti (a to mora da je znala i njena majka jer njen otac ne voli mnogo da priča i otkako se počeo opijati i to samo u poslednje vreme otkako im je propalo sve i otkako je njen otac ostao bez posla a oni nisu bili nikada bogznakako bogati, a njen otac je bio uložio sve u neki posao pa sve propalo a on počeo da radi kao nameštenik pa kao akviziter i kao strani korespondent u nekoj četkarskoj fabrici a kada je počeo da pije govorili su njegovoj majci: „Čudno, zaista čudno. Nikada nisam poznavala nekog Jevrejina koji pije“, tako gospođa Vajs, a tetka Lela rekla je jedne večeri: „Ti si jedina zlosrećna žena koja je našla pijanca među Jevrejima“) i tako je i bilo na kraju da se on uveče nacvrcao i onda polomio dve-tri šoljice za crnu kafu i tako raspario i upropastio servis, a onda je pozvao nju i naredio joj da mu skine cipele što nikada pre nije činio, pamtiće taj njegov pogled nadnesen nad nju dok mu je ona razvezivala vezice zamašćene povraćanjem, kao i zabrinuti pogled njene majke dok je stajala po strani beskrajno prisutna no praveći se da je sva zaokupljena

mlevenjem kafe, a onda je znala da njena majka pati i da se lomi i uzdržava da ne kaže nešto, pa zatim (ipak) njen jedva čujni preplašeni drhtavi molećivi glas:

„Edi, molim te, Ed, pusti dete. Ja ću ti skinuti cipele. Ona je umorna od puta, zar ne vidiš da je ona umorna“, a zatim, posle male, opasne pauze, i glas njenog oca:

„Neka se svikava . . . Uskoro će joj trebati. Gospođici“, — pa onda opet vapaj njene majke:

„Edi! Molim te, Ed! Ne budi okrutan prema detetu.“ A onda opet glas njenog oca:

„Gospođica ne zna dakle još što znači da se neko ne sme voziti tramvajem“ —

(„Edi, preklinjem te!“)

„— i što znači Für Juden verboten? e pa lepo, neka nauči, vreme je da već nauči, kada će nego sada“, i onda reče čudesno otrežnjen odjednom (barem se njoj tako činilo, ili možda zato što je opet natakao naočari s gvozdanim okvirom kao kada se sprema da je ispita lekciju iz nemačkog): „No, išmrči se u moju maramicu, mala moja“ — i stisnu joj nos svojom maramicom što zaudara na duvan kao i njegovi prsti i reče joj onda još da opere ruke i da donese nemački rečnik da je propita, a ona oprala ruke i donese rečnik, no nije mogla ni da nasluti šta on namerava i zašto mu je sada odjednom za vreme ferija palo na pamet da je propituje reći: — a on je već stiskao rečnik na prsi kao što žene drže molitvenik ili loši oratori svoj podsetnik (a njena je majka još uvek stajala po strani i njoj se činilo da ni majka ne zna šta bi činila drugo nego jednostavno da čeka šta će on, to jest njen otac, dalje da preduzme) i ne otvorivši ga ni jedan jedini put, jer to nije bilo potrebno ni njoj ni njemu, on je upita kako se kaže na nemačkom: misliti, disati, živeti, voleti i još neki drugi glagoli kojih se više i ne seća, a kako bi ona odgovarala bez razmišljanja on bi samo rekao posle svake reči „bravo“ i klimao glavom profesorski, a onda na kraju, posle još jednog poslednjeg „bravo“ on reče:

„Sada neka gospođica stavi na određeno mesto glagol VERBOTEN i FÜR JUDEN VERBOTEN“, a njena majka opet samo zavapi:

„Edi! Zaboga, Ed! Preklinjem te!“